

УДК 159.9:331.101.3

Ляц О.П.

РОЛЬ ЕМОЦІЙНОЇ СФЕРИ У СТРУКТУРІ ПРОФЕСІЙНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ПЕДАГОГА

Ляц О.П. Роль емоційної сфери у структурі професійної ідентичності педагога. У статті здійснено аналіз сучасної психологічної літератури з проблеми професійної ідентичності педагога та ролі емоційної сфери в її структурі. Представлена модель професійної ідентичності педагога яка включає: чотири компоненти (когнітивний, поведінковий, емоційно-вольовий, мотиваційно-ціннісний), статус ідентичності; етапи розвитку; чинники, що впливають на формування та розвиток професійної ідентичності педагога. Показано, що стан емоційної сфери особистості педагога багато в чому визначає його професійну придатність до педагогічної діяльності. Підкреслено важливу роль педагогічної емпатії у професійній діяльності та розвитку професійної ідентичності педагога. Обґрунтовано, що професійна ідентичність педагога має нелінійний характер розвитку.

Ключові слова: професійна ідентичність педагога, емоційна сфера, емоції, почуття, емоційна стійкість, саморегуляція, педагогічна емпатія.

Ляц О.П. Роль эмоциональной сферы в структуре профессиональной идентичности педагога. В статье осуществлен анализ современной психологической литературы по проблеме профессиональной идентичности педагога и роли эмоциональной сферы в ее структуре. Представлена модель профессиональной идентичности педагога, которая включает в себя: четыре компонента (когнитивный, поведенческий, эмоционально-волевой, мотивационно-ценностный), статус идентичности, этапы развития, факторы, влияющие на формирование и развитие профессиональной идентичности педагога. Показано, что состояние эмоциональной сферы педагога во многом определяет его профессиональную предрасположенность к педагогической деятельности. Подчеркнута важная роль педагогической эмпатии в профессиональной деятельности и развитии профессиональной идентичности педагога. Обосновано, что профессиональная идентичность педагога имеет нелинейный характер развития.

Ключевые слова: профессиональная идентичность педагога, эмоциональная сфера, эмоции, чувства, эмоциональная устойчивость, саморегуляция, педагогическая эмпатия.

Постановка проблеми. Становлення педагога як професіонала – довготривалий процес, який має свою специфіку, чинники та компоненти, зв'язок між якими визначає цілісність та повноту отриманого результату. Окрім того, сучасні умови розвитку країни, трансформаційні процеси, які відбуваються в системі освіти та інші не менш суттєві фактори спонукають до вивчення проблеми формування професійної ідентичності педагога, пошуку її складових. Враховуючи вищеописані тенденції, розглянемо проблему професійної ідентичності педагога глибше, акцентуючи увагу на ролі емоційної сфери в її структурі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сьогодні у психологічній літературі представлені різні точки зору щодо розуміння професійної ідентичності. Одні науковці розуміють професійну ідентичність як феномен самосвідомості особистості, яка має властивості особистісної ідентичності. Інші науковців схильні вважати, що професійна ідентичність пов'язана з груповим членством, а отже їй притаманні особливості соціальної ідентичності. Остання передбачає ідентифікацію себе в процесі професійного становлення з представниками своєї професії, що володіють відповідними професійними якостями, або з самим собою як професіоналом на певних стадіях розвитку.

Окрім вищеописаних трактувань професійної ідентичності, існують ті, в рамках яких формування професійної ідентичності розглядається в процесі професіоналізації або ж як опосередковане поетапним розвитком особистості професіонала [6, с. 231].

Варто зазначити, що професійна ідентичність педагога передбачає розвиток «професійного почуття», яке характеризується емоційним прийняттям себе як людини, яка займається певною справою, усвідомленням певної ментальності, впевненістю у своїй професійній приналежності, самостійністю та ефективністю, переживанням своєї професійної цілісності та визначеності. Отже, емоційна сфера є важливою складовою професійної ідентичності педагога. Адже у формуванні професійної ідентичності важливу роль відіграє емоційно-позитивний фон, який підкріплює отриману інформацію про професію; позитивне сприйняття себе у якості суб'єкта професійної діяльності; емоційно-позитивне сприйняття своєї приналежності до професійної спільноти тощо [10, с. 115].

Метою дослідження є аналіз сучасної психологічної літератури з проблеми професійної ідентичності педагога та ролі емоційної сфери в її структурі. Завдання дослідження: 1) розробити модель професійної ідентичності педагога; 2) визначити та охарактеризувати роль емоційної сфери в структурі професійної ідентичності педагога.

Виклад основного матеріалу та результатів дослідження. У результаті проведеного теоретичного аналізу проблеми було створено модель професійної ідентичності педагога (*рис. 1*). Вона включає в себе: чотири компоненти; статус ідентичності; етапи розвитку; чинники, що впливають на формування та розвиток професійної ідентичності педагога. Враховуючи напрям досліджуваної проблеми, зосередимось на компонентах професійної ідентичності педагога. Враховуючи специфіку професійної ідентичності можна виділити такі компоненти:

1) когнітивний компонент – включає в себе знання специфіки, особливостей професії, розуміння місця, яке посідає обрана професія в системі інших професій та на ринку праці, переконання у правильності вибору професії. У цій сфері відбувається диференціація інформації, її класифікація, аналіз і синтез. Показниками цього компоненту виступають знання предмету спеціалізації, соціальні знання, комунікативні знання, методичні знання тощо;

2) поведінковий – передбачає здатність виконувати професійну діяльність; здатність взаємодіяти та комунікувати в процесі діяльності; відповідність поведінки вимогам до неї тощо;

3) емоційно-вольовий – включає в себе здатність контролювати, усвідомлювати та розуміти власні емоції, почуття, стани та емоції, почуття та стани оточуючих людей; здатність до вольової регуляції;

4) мотиваційно-ціннісний – включає прагнення, мотиви, цінності, які впливають чи визначають професійну діяльність; передбачає наявність інтересу до професійної діяльності, який характеризує потребу особистості в знаннях, в оволодінні ефективними способами організації професійної діяльності тощо.

Як видно із описаних характеристик компонентів професійної ідентичності педагога, саме емоційно-вольовий компонент включає в себе емоційну складову професійної ідентичності. Для глибшого розуміння ролі емоційної сфери в структурі професійної ідентичності педагога, розглянемо поняття «емоційна сфера».

Емоційна сфера особистості – це багатогранне утворення, яке, окрім емоцій, включає такі емоційні явища як: емоційний тон, емоційні стани, емоційні властивості особистості, акцентована вираженість яких дозволяє говорити про емоційні типи особистості, емоційні стійкі відносини (почуття), і кожне з них має диференційовані ознаки. Так, про афективну характеристику емоційної сфери особистості кажуть у випадках сильних, стійких емоційних сплесків, розладів. Емоційна сфера особистості становить сукупність властивостей особистості, які характеризують зміст, якість і динаміку її емоцій і почуттів. Змістовні аспекти емоційної сфери відображають явища і ситуації та нерозривно пов'язані зі стрижневими особливостями мотиваційної сфери.

Стан емоційної сфери особистості багато в чому визначає професійну придатність для конкретної діяльності. До того ж, проблема професійної придатності за своєю сутністю є проблемою взаємної адаптації людини до діяльності, а також оцінки та формування її придатності для виконання конкретної діяльності.

Варто зазначити, що психологічною умовою розвитку емоційної гнучкості є усвідомлення педагогом ролі і значення афективної сфери особистості в оптимізації діяльності, спілкування, психічного і фізичного здоров'я як педагога, так і учнів, студентів. Динаміка емоційної гнучкості педагога визначається гармонізацією та ускладненням його афективних проявів. Враховуючи це, визначимо особливості прояву та значення кожного компонента емоційної сфери педагога у його професійній діяльності.

Так, під емоціями розуміють ставлення особистості до явищ дійсності, яке виникає в конкретний момент у зв'язку з можливістю задоволення певної потреби. Як правило, емоції слабо усвідомлюються особистістю, а отже важко піддаються регулюванню. Для емоцій характерна: полярність, яка проявляється через негативні та позитивні емоції; подвійність, тобто одночасно можуть виникати різні емоції; інтенсивність, яка залежить від сили і значущості подразника. Варто зазначити, що у науковій літературі існують різні погляди щодо ролі емоцій у життєдіяльності особистості. Так, одні науковці вважають, що емоції руйнують і дезорганізують поведінку людини, є джерелом психосоматичних та стресогенних захворювань; інші вказують на те, що емоції відіграють позитивну роль в організації, мотивації та підкріпленні поведінки, забезпечують належний рівень емоційної стійкості [1, с. 25].

Під емоційною стійкістю розуміють властивість особистості, яка сприяє успішному здійсненню діяльності в емоціогенній ситуації. В основі відмінностей високого і низького рівнів емоційної стійкості лежить різниця у функціонуванні процесу емоційної саморегуляції напруженої діяльності. Забезпечення емоційної стійкості пов'язане з формуванням тих способів і прийомів емоційної саморегуляції, які відповідають яскраво вираженим індивідуальним особливостям і адекватні ситуації.

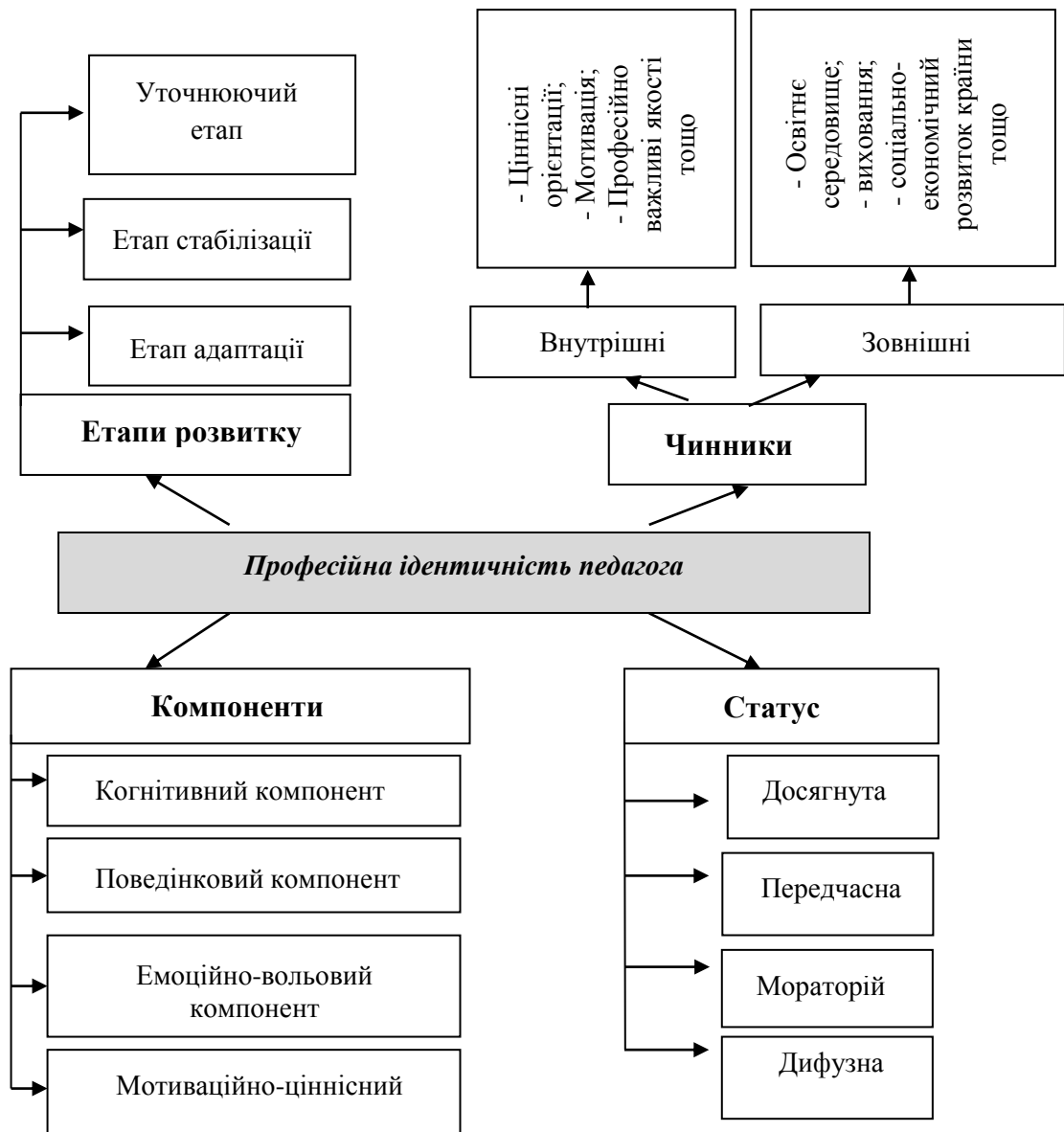

Рис. 1. Модель професійної ідентичності педагога

Система емоційної саморегуляції напруженої діяльності стає більш диференційованою і впорядкованою якщо її розвиток спрямований не на окремі ізольовані операції і дії, а на формування певної послідовності і взаємозв'язку ланок цілісного процесу саморегуляції, які задають єдність афективного та інтелектуального, розвиток якої здійснюється в емоціогенних умовах.

Високий рівень емоційної стійкості передбачає збереження основних «робочих параметрів», працездатності індивіда в умовах сильних та тривалих емоціогенних впливів, які виникають раптово.

До показників емоційної стійкості відносяться: мотиваційні, моральні, вольові, інтелектуальні якості, властивості нервової системи, які повинні перешкоджати виникненню емоційного напруження, що дезорганізує поведінку і професійну діяльність педагога. Відповідно, підвищений рівень тривожності, імпульсивності, прояв соціальної бажаності, високий рівень емоційного відгуку призводить до порушення емоційної стійкості, що перешкоджає продуктивному виконанню педагогічної діяльності.

Варто зазначити, що педагогічна діяльність, як і будь-яка інша, може призводити до виникнення та проявів тривожності, прагнення отримати похвалу та визнання власної діяльності, що є цілком нормальним, якщо має ситуативний і адекватний рівень прояву. У випадку високої особистісної та ситуативної тривожності, постійної орієнтації і залежності від думки оточуючих, схильності перекладати відповідальність за свою діяльність на зовнішні обставини, інших людей, постійне емоційне включення і реагування на переживання, емоції, потреби інших, що не відповідає силі і

значущості подразника, існує велика ймовірність виникнення «професійного вигорання». А отже, якість та продуктивність виконання діяльності, ставлення до неї, сприйняття і ставлення до себе як представника цієї професії матиме негативне забарвлення, що власне і є важливою складовою професійної ідентичності.

Саме тому, належний рівень прояву емоцій, емоційна стійкість педагога є запорукою успішної професійної діяльності. Адже педагог як суб'єкт діяльності часто зустрічає різноманітні перешкоди на шляху досягнення поставленої мети, часом стикається з труднощами в задоволенні своїх потреб, що приводить до змін у його емоційній сфері, викликаючи необхідність у підборі ефективних прийомів емоційної саморегуляції. Важливим для педагога є адекватне та швидке реагування на різноманітні впливи, пов'язані з професійною діяльністю [1, с. 26].

До того ж, чим вища загальна сформованість індивідуальної системи саморегуляції, тим нижча вираженість негативного впливу рис характеру та емоцій на поведінку педагога в конкретній ситуації. Високий рівень суб'єктної усвідомленої саморегуляції є суттєвою передумовою ефективного, усвідомленого контролю поведінки, можливостей компенсації нестійких емоційних станів. Становлення і розвиток до певного рівня емоційної стійкості пов'язані з формуванням прийомів саморегуляції, які повинні відповідати індивідуальним особливостям педагога.

Що стосується почуттів, то саме вони відображають внутрішнє ставлення особистості до того, що відбувається в її житті, діяльності, що вона пізнає і робить. Переживання почуттів проявляється як особливий емоційний стан людини і водночас є психічним процесом, тобто має свою динаміку.

Почуття поділяються на: моральні; естетичні; праксичні; інтелектуальні; пізнавальні. Моральні почуття відображають стійке ставлення людини до суспільних подій, до інших людей, до самої себе. Джерелом цих почуттів виступає спільне життя людей, їх взаємини, боротьба за досягнення суспільних цілей. Формуються вони в процесі спілкування і є засобом оцінки вчинків і поведінки, регулювання взаємин тощо.

Естетичні почуття відображають здатність відчувати красу в явищах природи, в праці, в оточуючих, у витворах мистецтва і тісно пов'язані з моральними почуттями.

Праксичні почуття представлені переживанням особистості свого ставлення до діяльності, що може проявлятися в захопленні, задоволенні діяльністю, у творчому підході, радості від успіхів або в незадоволенні, у байдужому ставленні до неї тощо. Головною передумовою виникнення й розвитку праксичних почуттів є чітке уявлення про зміст і форми діяльності, її процес і результат, розуміння громадської цінності власної діяльності.

Інтелектуальні почуття виявляються в допитливості, прагненні пізнавати щось нове, здивуванні, упевненості або сумнівах, в пізнавальних інтересах, любові до знань, навчальних і наукових уподобаннях тощо.

Пізнавальні почуття відображають цікавість, допитливість, цілеспрямований, стійкий інтерес до певної галузі знань, захоплення пізнавальною діяльністю. Механізмом виникнення пізнавальних почуттів є природжений орієнтувальний рефлекс, хоча його зміст цілком залежить від навчання, виховання, навколишньої дійсності, умов життя тощо.

Розглядаючи описані вище види почуттів через призму педагогічної діяльності, зазначимо, що ставлення та сприйняття навколишньої дійсності, орієнтація на отримання нових знань та вмінь, вміння бачити та прагнути до прекрасного, наявність пізнавального інтересу у педагога відіграє важливу роль у його діяльності.

Окрім того, для розвитку професіоналізму педагога, важливим є розвиток емоційної культури, яка передбачає:

- 1) знання основних ідей і понять гуманізму;
- 2) знання норм загальнолюдської моралі і професійної етики;
- 3) знання і розуміння особливостей власної емоційної сфери;
- 4) прагнення зрозуміти власні почуття та почуття й настрої студентів, потреби та вміння підтримувати в собі та в студентів позитивний емоційний стан;
- 5) почуття відповідальності за свої почуття і вчинки перед оточуючими;
- 6) прагнення створювати сприятливий емоційний клімат у навчально-виховному процесі;
- 7) уміння за допомогою невербальних засобів спілкування адекватно виражати і передавати студентам необхідні емоції, настрої;
- 8) уміння переборювати внутрішнє роздратування;
- 9) здатність правильно оцінювати емоційну ситуацію й адекватно на неї реагувати, здатність контролювати власні емоції, емоційний стан [3, с. 42].

Варто зазначити, що важливу роль у професійній діяльності та розвитку професійної ідентичності педагога відіграє педагогічна емпатія. Це поняття трактують по-різному, а саме як:

- складне особистісне утворення, що забезпечує результативність дій педагога за рахунок позитивного сприймання інших учасників освітнього процесу, розуміння їх емоцій та керування ними, прогнозування їх поведінки;
- специфічне новоутворення в структурі професійно-педагогічних властивостей педагога, системоутворюючий фактор, що детермінує ефективність педагогічного спілкування;
- соціально-психологічну властивість особистості, що включає адекватну вербальну та невербальну відповідь на переживання іншого [7, с. 146].

На формування педагогічної емпатії впливають властивості суб'єкта і об'єкта педагогічного спілкування, особливості контексту педагогічної взаємодії, зовнішні характеристики (зовнішній вигляд, статеві-демографічні параметри обох партнерів) та внутрішні особистісні характеристики партнерів (потреба у приналежності, загальний рівень інтелектуального розвитку, настроїв, самооцінка, рівень розвитку емпатії).

До зовнішніх чинників педагогічної емпатії відносять просторову близькість між партнерами, доступність та частоту спілкування, гармонійність простору спілкування. Внутрішніми чинниками педагогічної емпатії є стиль спілкування, взаємність, очікування позитивних взаємин, особиста гармонія.

Зазначимо, що на формування професійної ідентичності педагога впливає емоційно-позитивний фон, на якому відбувалось отримання інформації про професію; позитивне сприйняття себе у якості суб'єкта професійної діяльності; емоційно-позитивне сприйняття своєї приналежності до професійної спільноти; вдале засвоєння (присвоєння) прав та обов'язків, норм та правил професійної діяльності; готовність педагога прийняти на себе професійну відповідальність; характер прояву та самоприйняття екзистенційного та функціонального «Я»; мотиваційна активність до реалізації себе у вибраній професії.

Враховуючи вищеописане, зауважимо, що професійна ідентичність педагога має нелінійний характер розвитку, оскільки визначається і формується в умовах соціального та професійного педагогічного середовища через соціальну взаємодію особистості, суспільства і культури під впливом соціальних детермінант об'єктивного і суб'єктивного характеру. І в цьому контексті емоційна сфера відіграє важливу роль, оскільки всі сфери життя, зокрема і професійна діяльність, підкріпленні і пов'язані з емоціями та почуттями, які є індикатором внутрішнього ставлення особистості до навколишньої дійсності.

Висновки. На основі теоретичного аналізу вказаної проблеми була розроблена модель професійної ідентичності педагога. Зазначена модель професійної ідентичності педагога включає: чотири компоненти; статус ідентичності; етапи розвитку; чинники, що впливають на формування та розвиток професійної ідентичності педагога. Зазначимо, що в структурі професійної ідентичності емоційно-вольовий компонент є одним із важливих, так як виконує функцію саморегуляції власної поведінки педагога, оптимізує процес навчання та надає йому емоційного відтінку, є одним із регуляторів психічного фізичного здоров'я як педагога, так і учнів, студентів.

Перспективи подальших досліджень ми вбачаємо в емпіричному дослідженні особливостей впливу емоційної сфери на формування професійної ідентичності педагога в умовах трансформації освіти.

Список використаних джерел

1. Алмаші С.І. Розвиток особистості педагога в емоційному просторі. *Проблеми сучасної психології*. 2013. Випуск 19. С. 24-34.
2. Дмитрюк Н.С. Вплив емоцій на формування та становлення особистості. *Проблеми сучасної психології*. 2010. Випуск 8. С. 260-271.
3. Дорошенко Т. Емоційна культура як складова професійної культури майбутнього вчителя музики. *Молодь і ринок*. 2011. №7 (78). С. 62-66.
4. Макарова О.П., Мілорадова Н.Е. Напрямки дослідження професійної ідентичності. *Вісник Національного університету оборони України*. 2014. № 3 (40). С. 268-272.
5. Мельник І.М. Фактори формування професійної ідентичності вчителя. *Теорія і практика сучасної психології*. 2018. № 2. С. 158-162.
6. Музичко Л. Формування професійної ідентичності як освітнє завдання вищої школи. *Університетська кафедра*. 2017. № 6. С. 231-242.
7. Перетяцько Л.Г., Юдіна Н.О. Аналіз емпатії та темпераменту як компонентів педагогічної діяльності. *Психологія і особистість*. 2017. № 1 (11). С. 146-154.

8. Поваренков Ю.П. Психологическое содержание профессиональной идентичности. *Сибирский психологический журнал*. 2006. №24. С. 53–58.
9. Турецька Х. І. Аналіз підходів до розуміння ідентичності в психологічній науці. *Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету*. 2007. Випуск 37. С. 232–236.
10. Шахрай Т.О. Професійна ідентичність майбутніх педагогів: теоретичний аспект. *Вісник Національного університету оборони України*. 2012. № 4 (29). С. 115-118.

Spysok vykorystanykh dzherel

1. Almashi S.I. Rozvytok osobystosti pedahoha v emotsiinomu prostori. *Problemy suchasnoi psykholohii*. 2013. Vypusk 19. S. 24-34.
2. Dmytriuk N.S. Vplyv emotsii na formuvannia ta stanovlennia osobystosti. *Problemy suchasnoi psykholohii*. 2010. Vypusk 8. S. 260-271.
3. Doroshenko T. Emotsiina kultura yak skladova profesiinoi kultury maibutnoho vchytelia muzyky. *Molod i rynek*. 2011. №7 (78). S. 62-66.
4. Makarova O.P., Miloradova N.E. Napriamky doslidzhennia profesiinoi identychnosti. *Visnyk Natsionalnoho universytetu obrony Ukrainy*. 2014. № 3 (40). S. 268-272.
5. Melnyk I.M. Faktory formuvannia profesiinoi identychnosti vchytelia. *Teoriia i praktyka suchasnoi psykholohii*. 2018. № 2. S. 158-162.
6. Muzychko L. Formuvannia profesiinoi identychnosti yak osvittnie zavdannia vyshchoi shkoly. *Universytetska kafedra*. 2017. № 6. S. 231-242.
7. Peretiak L.H., Yudina N.O. Analiz empatii ta temperamentu yak komponentiv pedahohichnoi diialnosti. *Psykholohiia i osobystist*. 2017. № 1 (11). S. 146-154.
8. Povarenkov Ju.P. Psihologicheskoe sodержanie professional'noj identychnosti. *Sibirskij psihologicheskij zhurnal*. 2006. №24. S. 53–58.
9. Turetska Kh. I. Analiz pidkhdov do rozuminnia identychnosti v psykholohichnii nauksi. *Naukovi zapysky Rivnenskoho derzhavnoho humanitarnoho universytetu*. 2007. Vypusk 37. S. 232–236.
10. Shakhrai T.O. Profesiina identychnist maibutnikh pedahohiv: teoretychnyi aspekt. *Visnyk Natsionalnoho universytetu obrony Ukrainy*. 2012. № 4 (29). S. 115-118.

Liashch, O.P. The role of emotional sphere in teacher's professional identity. The article analyzes the latest psychological publications on professional identity of the teacher and the role of the emotional sphere in it. The author presents a teacher professional identity model made up of a cognitive, behavioral, emotional, and motivational-value components, identity status, developmental stages, and teacher professional identity development factors. It is noted that the emotional component is one of the most important one in the structure of teacher professional identity as it regulates teacher's behavior, optimizes and emotionally colors the learning process, as well as acts as a regulator of mental and physical health. The author discusses different approaches to studying the emotional sphere of an individual (emotional stability, emotional self-regulation, emotional expression, feelings, emotional culture) and makes a conclusion that teacher's emotional sphere largely determines their professionalism with empathy playing a leading role in the development of teacher's professional identity. To the author's mind, teacher's professional identity has a nonlinear development, as it is developed in the social and professional educational environment by means of social interactions under the influence of objective and subjective social determinants. The teacher professional identity model proposed by the author can be used in empirical studies of teacher's professional identity.

Keywords: teacher professional identity, emotional sphere, emotions, feelings, emotional stability, self-regulation, empathy.

Відомості про автора

Ляш Оксана Павлівна, кандидат психологічних наук, доцент кафедри психології та соціальної роботи Вінницького державного педагогічного університету імені М. Коцюбинського, м. Вінниця, Україна.

Liashch, Oksana Pavlivna, PhD, Associate Professor, Department of Psychology and Social Work, Vinnytsia State Pedagogical University named after M. Kotsyubynsky, Vinnytsia, Ukraine

E-mail: Oksanalyash7@gmail.com

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1317-4398>